

PAPER DETAILS

TITLE: İki Osmanlı Tipolojisinin Mukayesesi: Piri Reis` ile Evliya `Çelebi`nin Tarihi ve Fikri Serüveni

AUTHORS: Firdevs ÇETİN

PAGES: 1-16

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/45118>

İki Osmanlı Tipolojisinin Mukayesesi: Pîrî “Reis” ile Evliya “Çelebi”nin Tarihi ve Fikri Serüveni

Firdevs ÇETİN*

Özet

*Pîrî Reis ve Evliya Çelebi hakkındaki bibliyografyalar bize onlar hakkında pek çok araştırmanın varlığını gösterirler. Bunu bildiğimizden, burada öz-
gün bir araştırma ortaya koymak için onları farklı bir açıdan değerlendirdik. Pîrî Reis ve Evliya Çelebi’nin Osmanlı aydın ve devlet adamları olarak XVI. ve XVII. asırlarda yaşadıklarını biliyoruz. Farklı yüzyıllarda yaşamış olmalarına ve modern araştırmacıların onları farklı kategoriler içinde değerlendirmelerine rağmen, her ikisinin de araştırmaya konu olabilecek bazı benzerliklerinin olduğunu tespit ettik. Bunu göstermek için önce, onların elinden çıkan eserler olan Bahriye ve Seyahatname’deki, sonra da muasırlarının ortaya koydukları bilgileri kullandık. Çalışmada bu iki Osmanlı aydın profilinin iki hususta benzer olduğunu tespit ettik. Bunlardan ilki, isimlerinin anlamı ve yaşam serüvenlerinin son durağının Mısır olması gibi daha çok tesadüfî olanlardır. İkincisi ise, hayat hikâyelerindeki bazı benzerliklerdir; örneğin doğum yerleri olan Gelibolu ve İstanbul ile buraların adı geçen dönemdeki ehemmiyetleri. Ayrıca onların akraba, öğretmen ya da hâmi olarak yakınları ile olan ilişkileri de (Kemal Reis ve Melek Ahmed Paşa vb.) benzerdir. Son olarak onların yaşam tarzlarının birbirine benzer olmasıdır; nitekim en temel benzerlikleri seyahat etmektir.*

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Pîrî Reis, Seyahatname, Bahriye, Mısır, Osmanlı

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, firdevscetin@comu.edu.tr

The Comparison of two Ottoman Typologies: Historical and Intellectual Episode of Piri "Reis" and Evliya "Çelebi"

Abstract

We have considerable bibliographies about Piri Reis and Evliya Çelebi, all of which prove that there are a lot of works about these two important historical figures. Hence, in this article as original research, we try to consider them from a different angle. Historically, Piri Reis and Evliya Çelebi lived in the XVIth and XVIIth centuries being Ottoman intellectuals and statesmen. In spite of living in different centuries and being categorized as distinct and different groups by modern researchers, we ascertained that both have some similarities. With the aim of proving the claims of this work, we have two kinds of sources. The first is their own works: Bahriyye and Seyâhatnâme. The second is the works created by their contemporaries.

The comparison between them revealed two different sorts of parallelism. The first one is, properly speaking, accidental; such as meaning of their names and their places of death, i.e., Egypt, as the last station of their adventure of life. The second one is likeness in their lives; for example, special importance of their birth places -Gallipoli and İstanbul- in the above-mentioned centuries. In addition, their relationships with their acquaintances as relative, teacher or patron (Kemal Reis and Melek Ahmed Pahsa, etc.) is comparable, too. And lastly, their life styles are also similar; one of the main resemblances is travelling.

Keywords: Evliya Çelebi, Piri Reis, Seyahatname, Bahriye, Egypt, Ottoman

Giriş

XVI. ve XVII. asırlarda yaşamış Osmanlı aydın ve devlet adamları arasında isimlerini bildiğimiz Piri Reis ve Evliya Çelebi, yaşadıkları dönemlerden asırlar sonra tekrar Türkiye ve dünya gündemine taşındı. Bu noktada UNESCO'nun tarihsel olanı hatırlatmadaki duyarlılığı takdire şayandır. Her iki isim de çok sayıda araştırmaya konu olmuşlardır. Bu yüzden bundan sonra yapılacak araştırmaların mevcut literatüre bir katkı sağlayabilmesi için özgün olması ya da konuya farklı bakış açıları kazandırması gerekliliği açıktır. Bu çerçevede yaptığımız okumalar sırasında "Piri Reis ya da Evliya Çelebi'nin ve onların eserlerinin Osmanlı sosyal ve kültürel tarihi içinde nasıl değerlendirilmesi gerektiği" sorusu zihnimizi hep meşgul etti. Sahip olduğumuz tarihi ve kültürel zenginlikte Piri Reis ve Evliya Çelebi hakkında yapılan araştırmalar nicelik olarak artış gösterse de aynı nispette konuya katkı sağladığını söylemek güçtür. Üstelik reklamcı edalı sözlerin ötesine geçemeyecek türden söylemlere sarılmak, zikredilen şahısları benzerleri olmayan şahsiyetler olarak değerlendirip sunmak da bazı yanlışları da beraberinde getirmektedir.

Pirî Reis ve Evliya Çelebi hakkında okuma yaparken aslında iki ayrı asırda yaşamış olduklarından ve farklı alanlarda yazmış olduklarından olsa gerek, modern araştırmacılar onları ve eserlerini farklı kategoriler içinde değerlendirmektedirler. Ancak benzerliklerine nedense hiç dikkat edilmediğini fark ettiğimizden ilgimizi bu meseleye yönelttik. Amacımız bu benzerlikleri ortaya koymak ve bu güne kadar haklarında pek çok araştırmanın yapıldığı bu iki Osmanlı aydını ve eserlerini farklı bir bakış açısıyla değerlendirmeye çalışmaktır. Burada yapılan onlar hakkında mevcut araştırmalarda ortaya konulanların farklı bir açıdan bakılarak yeniden değerlendirilmesinden ibarettir.¹

İlmî ve edebî bir kıyas ya da karşılaştırma yapmanın ilk kuralı elinizde en az iki unsurun, şahsın, nesnenin, vs. olması gerektiğidir. Olmazsa olmaz ikinci kural ise, bu iki unsurun aynı türden olmasıdır. Bu noktadan hareketle Pirî Reis ve Evliya Çelebi'yi Osmanlı toplumu içinden yetişmiş ve günümüze ulaşmış önemli eserler yazmış devlet adamları, aydın ve müellifleri olmaları hasebiyle aynı türden kabul ederek bu kıyaslamaya başladığımızı ifade etmeliyiz. Bunun yanında, onları aynı kategori içinde değerlendirebileceğimiz düşüncesini ilham eden en önemli husus, onlar hakkında yazarken mutlaka ifade edilmesi gereken “seyahat” mefhumudur. Başka bir deyişle Pirî Reis ve Evliya Çelebi'nin hayatlarına damgasını vurmuş en mühim faaliyetlerden biri seyahat etmektir. Her ne kadar biri denizde, diğeri karada seyahat etmiş olsa da ikisi de seyahat halinde ve bilincinde Osmanlı ülkesini tasvir etmişlerdir.

Pirî Reis ve Evliya Çelebi'nin benzerliklerini ifadeye başlamadan önce bir araştırmacının yazdığı şu cümleyi alıntılarla istiyoruz: “Gezdiği gördüğü yerleri anlatırken o yörenin coğrafi özelliklerinin yanında beşeri, iktisadi ve tarihi özelliklerini de aktarmıştır.”² Burada bahis mevzuu edilen acaba kimdir? Gezip görmek kelimeleriyle başladığı için aklımıza önce Evliya Çelebi gelmektedir. Çünkü Evliya, gezginliği ile öne çıkmıştır. Hâlbuki Pirî Reis de eseri *Bahriye*'yi seyahatlerine ve gözlemlerine dayandırır; tıpkı alıntıda ifade edildiği gibi.

Pirî Reis ve Evliya Çelebi'nin birbirine benzer olduğu hususu, modern araştırmacıların onların ismi önüne koydukları sıfatlara bakıldığında da görülmektedir. Özen, Pirî Reis için “korsan, donanmada reis, Hint Kaptanı ama hepsinden fazla bir deniz bilginidir” tanımlaması yaparken, Şavk ise, Evliya Çelebi'yi “tarihçi, halkbilimci, müzisyen, ressam, haritacı, dilbilimci, zanaatkar ve mimar, savaşçı ve gurme” sıfatları ile

1 Gerald MacLean, Shakespeare ile Evliya Çelebi'yi birbirine benzeterek, aslında “karşılaştırma”nın ayrı dünyaların insanları için bile yapılabileceğini göstermesi açısından oldukça anlamlıdır. Bkz. Gerald MacLean, “Evliya Çelebi, Travel and Travel Writing”, *Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları*, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Ankara 2012, s. 104-105.

2 Zafer Titiz, “Pirî Reis'in Türk ve Dünya Denizciliğine Katkıları ve Öğretileri”, *Uluslararası Pirî Reis Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, 27-29 Eylül 2004, Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı, İstanbul, s. 4.

tanıtır.³ Özen'in Pirî Reis için "haritacı ve savaşçı" sıfatlarını umûmen bilineni tekrar etmemek için kullanmamış olduğunu düşünüyoruz. Bu durumda mezkûr şahısların "tarihçi, coğrafyacı, kartograf, savaşçı, devlet adamı, dilbilimci" özelliklerinin ortak olduğu görülmektedir.

Bu doğrultuda Pirî Reis ve Evliya Çelebi'yi karşılaştırdığımız bu yazımızda ilk bölümde, kısa bir literatür değerlendirmesinden sonra, yetiştikleri zaman, mekan ve etkilendikleri kişiler yer alacaktır. Yaşadıkları asır içinde ve onların hayatlarında önemli bir yer tuttuğunu düşündüğümüz seyahat kavramı irdelenecektir. Yaşam tecrübe-lerinin bir ürünü olarak ortaya koydukları eserleri olan *Bahriyye* ve *Seyahatnâme*, Pirî Reis'in *Dünya Haritası* ve Evliya Çelebi'nin *Nil Haritası* başka bir araştırmaya konu olacak kadar kapsamlıdır.

Mezkûr Şahıslar Hakkında

Pirî Reis ve Evliya Çelebi hakkında okumak zahmetli; yazmak ise, risklidir. Okumak zahmetlidir; çünkü okunacak çok fazla şey vardır. Yazmak ise risklidir çünkü pek çok araştırmacı, mezkûr şahıslar hakkında yazıp çizdiğinden, mükerrer olmak ihtimaliniz her zaman mevcuttur. Onlar hakkında hem ülkemizde hem de dünyada öyle çok araştırma yapılmıştır ki; bunları kapsayan bir bibliyografya hazırlanması bir zorunluluk haline gelmiştir. Nitekim Evliya Çelebi konusunda yaşayan en önemli araştırmacılardan olan Robert Dankoff ve Semih Tezcan'ın beraber hazırladıkları *An Evliya Çelebi Bibliography* ve Pirî Reis hakkında da Nazan Karakaş Özür'ün hazırladığı "Bibliyografik Analiz Penceresinden Türkiye'de ve Dünya'da Pirî Reis" adlı çalışmalar bu ihtiyacı karşılamaya yönelik atılan önemli adımlardır.⁴ Her iki bibliyografyanın da ortaya koyduğu en temel gerçek, Pirî Reis ve Evliya Çelebi'nin aslında ne kadar çok araştırmacının konusu olduklarıdır. Örneğin Karakaş, çalışmasının sonuçlarını değerlendirdiği kısımda, kitap ve makale olarak toplam 644 eser tespit edildiğini, bunlardan 378'inin kitap ve 266'sının makale olduğunu ifade eder. Ayrıca kitapların içinde doğrudan Pirî Reis'i konu alanların sayısının 161, makaleler içinde ise 184 olduğunu belirtir.⁵ Dankoff ve Tezcan'ın imzasını taşıyan Evliya Çelebi bibliyografyasında ise *Seyahatname* hakkındaki çalışmalar arasında kitap ve makale ayırımı yapılmaz.

3 Mine Esiner Özen, "Pirî Reis ve Müntehab-ı Kitab-ı Bahriye", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c. VII, S. 2 (2006), s. 122.; Ülkü Çelik Şavk, *Sorularla Evliya Çelebi*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 34-50.

4 Robert Dankoff, Semih Tezcan, "An Evliya Çelebi Bibliography", <http://www.bilkent.edu.tr/~tebsite/evliya.pdf>. (Erişim: 29.10.2013), s. 1-75; Nazan Karakaş Özür, "Bibliyografik Analiz Penceresinden Türkiye'de ve Dünya'da Pirî Reis", *Uluslararası Pirî Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu Bildiriler*, 26-29 Eylül, İstanbul 2013, (Yayın Aşamasında).

5 Karakaş Özür, "Bibliyografik Analiz Penceresinden Türkiye'de ve Dünya'da Pirî Reis", (Yayın aşamasında)

Bununla birlikte toplam rakam verilmezken farklı baskıları, tercümeleri, bölgesel çalışmalar, harita odaklı olanlar, Evliya'nın dili kullanımı gibi konularına göre farklı kategorilere ayrılarak sıralanmıştır.⁶

Mevcut bibliyografyalar, aslında Piri Reis ve Evliya Çelebi'nin ortak bir yönünü de vurgular. Bu bibliyografyalar onların renkli şahsi niteliklerini ve eserlerinin zengin içeriğini de yansıtır. Bir başka ifadeyle bibliyografyalarda yer alan araştırmaların, kartografya, edebiyat, tarih, coğrafya, dil ve denizcilik gibi farklı bilim alanlarında kaleme alındıkları görülmektedir.

Takip eden başlıklar altında, bir karşılaştırma çerçevesi içinde değerlendirilebilecek birkaç husus üzerinde durulacaktır. Piri Reis ve Evliya Çelebi'nin hayatı hakkında modern araştırmalarda aktarılan bilgiler, iki temel kaynağa dayanmaktadır. Bunlardan ilki, yazarların kendi eserleridir ki; müellifler hakkında en kapsamlı bilgileri içerir.⁷ İkinci kaynak ise, çağdaş eserlerdir.⁸ Maksudımız kaynak kıyaslaması olmadığından aktaracağımız bilgilerde bu ayırımı dikkat edilmeyecektir.

Nominal Olanın Tarihsel Olanı İnşası: İsimleri ve Meşguliyetleri

Pirî adı Farsça *pîr* kökünden olup "bir meslekte deneyim kazanmış, herhangi bir zanaatın, tarikatın kurucusu, ulusu," anlamlarına gelmektedir. *Evliya* kelimesi ise Arapça "velî, keramet sahibi, ermiş, eren" sözünün çoğuludur.⁹ Dikkat çeken ve aslında tesadüften ibaret olduğunun farkında olarak ifade etmek istediğimiz şey, her iki ismin de anlamlarının "tecrübe" ile olan bağlantısıdır. *Pir* ya da *Evliya* olabilmek için deneyim şarttır. Nitekim kendilerine bu isimler verilirken onları bekleyen "serüven" konusunda bilgi sahibi olmayanlar, herhalde onların tecrübelerini öğrendikten sonra yeni bir isim vermek isteseydiler, daha uygun başka bir isim bulamazlardı.¹⁰ Acaba aldıkları isimlerin onların yaşantıları üzerinde etkili olduğunu düşünmek daha mı akla yatkındır?¹¹

6 Dankoff-Tezcan, "An Evliya Çelebi", s. 5-14.

7 İlgürel, Evliya için "Hayatı hakkında bilinenler seyahat hatıralarını topladığı on ciltlik muazzam esere dayanır" ifadesi ile bunu ifade etmiştir. Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", *TDVİA*, c. 11, s. 529.

8 Örneğin Sinoplu Safai'nin (1411-1521) *Fetihname-i İnebahtı ve Modon* isimli eserinde Piri Reis'den söz eden satırlar bu türdendir. Ahmet Türker, "Piri Reis'in Hayatı", *Uluslararası Piri Reis Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, s. 1-9.

9 TDK Büyük Türkçe Sözlük, (Erişim: 25.11.2013).

10 "... bu adın kendine doğumunda mı yoksa sonradan mı verildiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür..." Ayşenur Sır, "Seyahatname'nin Işığı Altında Evliya Çelebi'nin Ailesi ve Şeceresi", *Doğumunun 400. yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu Bildirileri*, (Haz. Yusuf Akçay), Gelişim Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 326.

11 Bu gün isimlerin analizine verilen önem ile beraber İslamiyet'te yeni doğan çocuğa güzel bir isim vermenin ehemmiyeti düşünüldüğünde bu konunun uzmanlarınca düşünülmeye değer olduğu kanaatindeyiz. Üstelik Pir, Piri ve Piri Reis isimlerinin Gelibolu'daki kullanımına tahrir defterlerinde

Diğer taraftan ilkinin adı Farsça, ikincisinininki ise, Arapça kökenlidir. Bu durum, Varis Abdurrahman'ın ifade ettiği gibi, bir taraftan İslamiyet'in Türkler üzerindeki etkisini yansıtırken, diğer taraftan onlara isim verenlerin devrin kültürüne uygun isimler tercih ettiklerini göstermektedir.¹²

Doğdukları Zaman, Mekân ve İlişkide Oldukları İnsanlar

Pirî Reis'in doğum tarihi kesin olarak tespit edilemese de 1465-1470 yılları arasında Gelibolu'da dünyaya geldiği düşünülmektedir.¹³ Genel temayül, onun doğum tarihi olarak 1470 yılını kabul eder.¹⁴ Bu durumda onun 1470-1554 yılları arasında yaşadığını söyleyebiliriz. Onun çocukluk ve ilk gençlik yılları, XV. asrın son çeyreğinde, haritalarını ve *Bahriye*'yi tamamladığı olgunluk yılları ise, XVI. asrın ilk yarısında geçmiştir. Hayatının her iki döneminde de çok seyahat etmiştir. Bu yolculukların ve görülen yerlerin her birinin onun ve eserlerinin üzerindeki etkisi aşikârdır ve bu etki yine eserlerinden tespit edilebilir.

Pirî Reis'in kimliğini kazanmasında en mühim mekânın Gelibolu olduğuna şüp- he yoktur; zira burası, onun seyahatlerinde topladığı malzemeyi bir araya getirerek eserini "ürettiği" yerdir.¹⁵ Diğer taftan Gelibolu, onun için olduğu kadar XVI. asır Osmanlı denizcileri ve denizciliği için de önemlidir.¹⁶ Çünkü tersanesi ile Gelibolu,

rastlamaktayız. Bkz. 75 Numaralı Gelibolu Livası Mufasssal Tahrir Defteri (925/1519) c. I, Dizin ve Transkripsiyon, (Yayına Hazırlayanlar: Abdullah Sivridağ ve Diğerleri), Başbakanlık Basımevi, Ankara 2009, s. 108, 172, 181, 183.

12 Nitekim Abdurrahman makalesinde Türklerin eskiden beri çocuklarına isim verirken tarihi gerçekler ve devrin ihtiyaçlarına uygun isimler verdiklerini ifade etmiştir. Varis Abdurrahman, "Türklerin Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme," <http://turkoloji.cu.edu.tr> (Erişim: 25.11.2013). Pirî Reis ve Evliya Çelebi'yi anlamının ilk kuralı onların dünyasını tanımak olduğu düşünüldüğünde Osmanlı Devleti'nin XV. ve XVI. yüzyıldaki durumu ile ilgili olarak bkz. Halil İncılık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), YKY, İstanbul 2006, s. 15-30, 127-146.

13 A. Afetinan, *Pirî Reis'in Hayatı ve Eserleri Amerika'nın En Eski Haritaları*, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 9.

14 Cevat Ülkekel, *XVI. Yüzyılın Denizci Bir Bilim Adamı Yaşamı ve Yapıtlarıyla Pirî Reis*, c. I, T.C. Deniz Basımevi, Ankara 2007, s. 25.

15 "...yukarıda sözü edilen yerlerin planları ile hakkındaki bilgileri Gelibolu'da bir araya getirmişt看. Böylece işte bu kitap hasıl oldu..." *Kitab- ı Bahriye*, s. 45.

16 Emecen'in Gelibolu hakkında yazdıklarını bazı kısaltmalarla aktarmayı şehrin ehemmiyetini yansıtmaması açısından uygun bulduk: "1376'da kati olarak Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Osmanlı orduları için bir geçit yeri ve deniz üssü olarak önem kazandı. Yıldırım Bayezid döneminde burası bir gümrük istasyonu haline getirilerek İstanbul'a gidip dönen sivil tüccar gemilerini limana yanaşmaya zorladı. İstanbul'un fethine kadar önemli bir askerî deniz üssü olma özelliğini koruyan Gelibolu Fâtih Sultan Mehmed döneminde tahkim edildi. Ancak Gelibolu. 1515'te İstanbul'da Haliç Tersanesi'nin devreye girmesiyle giderek deniz üssü olma özelliğini yitirmeye başladı. Yine de deniz seferleri için donanmanın önemli ana merkezlerinden biriydi. Gelibolu hakkında en ayrıntılı bilgiler, XV. ve XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde bulunmaktadır. 1475 tarihli deftere göre şehirde kalabalık bir gemi reisleri topluluğu vardı. Bunlar doksan üç bölükten ibaretti ve her bölük bir gemiye (kadırğa) tekabül etmekteydi. Feridun Emecen, "Gelibolu", *TDVİA*, c. XIV, s. 1-2.

Osmanlı donanmasına gemi “üretilen” mühim bir yerdir. Bir başka ifade ile burası, Osmanlı Denizciliği’nin –en azından İstanbul Haliç Tersanesi’nin yapımına kadar– hem kültürel hem de teknik açıdan kalbidir. Bununla birlikte Gelibolu, Çanakkale Boğazı’nı denetleyen konumu dolayısıyla Akdeniz-Karadeniz bağlantı noktasıdır. Akdeniz’den gelen askerler, tüccarlar, denizciler, yolcular, hacılar vs. her meşrepten insan payitahta ulaşmak için Gelibolu’dan geçmek zorunda idi. Bu husus, Geliboluluları seyahate karşı ilgili ve duyarlı hale getirmiş olmalıdır. Aynı zamanda seyahat edenlerin geldikleri ve gördükleri yerler hakkında anlattıkları, Gelibolululara Osmanlı karaları ve denizler hakkında aşinalık kazandırmış olmalıdır. Böyle bir kültürel ortamın Pirî Reis üzerinde denizcilik ve seyahate karşı bir ilgi uyandırmamış olduğunu düşünmek pek mümkün değildir.

Pirî Reis’in tecrübesini borçlu olduğu insanlar arasında Kemal Reis kuşkusuz başı çekmektedir.¹⁷ On bir yaşından sonra 14 yıl boyunca kesintisiz olarak onunla birlikte Akdeniz’de türlü faaliyetlerde bulunmuştur ve bu tecrübelerini *Bahriye*’de anlatır.¹⁸ 1486 yılında Osmanlı Devleti’nden yardım isteyen İspanya’nın Gırnata’daki Müslüman ahalisi Kemal Reis tarafından Afrika’ya gemilerle geçirilmiştir. Böylece Pirî, 1487’den 1493’e kadar Kemal Reis’le beraber bu denizlerde de bulunmuştur.¹⁹

Bu noktada Pirî Reis ile Kemal Reis arasındaki ilişkiye, bir amca/dayı-yeğen ya da usta-çırak ilişkisinin ötesinde hâmilik çerçevesinde de bakmak gerekir.²⁰ Kemal Reis hicri 900 (Miladi 1495-1496) yılında sahip olduğu gemiler ve adamlarıyla Osmanlı donanmasına katılmış²¹ ve Pirî Reis’in devlet hizmeti de böylece başlamıştır.²² Afetinan’ın ifadesine göre Pirî Muhiddin’in Türk deniz tarihinde ilk defa ismine 1499-1502 yıllarındaki Osmanlı-Venedik savaşları sırasında rastlanır. Donanmada bir savaş gemisi kumandanı olan Pirî Reis bu savaştan sonra da Akdeniz’de devletin emri

17 *Bahriye*’nin 1521 tarihli ilk nüshasında Pirî Reis, Kemal Reis’in kız kardeşinin, 1525 yılında kaleme alınan ikinci nüshasında ise erkek kardeşinin oğlu olarak görülmektedir. A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, s. 72. Kemal Reis konusunda bkz. İdris Bostan, “Kemal Reis”, *TDVİA*, c. 25, s. 226-227.; İsmet Parmaksızoğlu, “Kemal Reis”, *MEBİA*, c. 6, s. 566-569.

18 A. Afetinan, *Life and Works of Pirî Reis The Oldest Map of America*, TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 9; *Kitab-ı Bahriye*, s. 53-55.

19 Afetinan, *Pirî Reis’in Hayatı*, s. 11.

20 Christine Isom Verhaaren, “Patronage in the Ottoman Navy During the late 15th and 16th Centuries”, adlı makalesinde Kuzey Afrika’da korsanlıkla uğraşan denizcilerin “patronaj” ilişkiler sayesinde Osmanlı deniz kuvvetleri içinde resmi görev elde ettiklerini, bu tür ilişkilerin denizcilerin yükselmeleri konusunda belirgin etkisi olduğu tezini savunmaktadır. Hatta Verhaaren, Kemal Reis’in ölümünden sonra Pirî Reis’in haritalarını kullanarak yeni bir hami bulmaya çalıştığını ifade eder. Bkz. Christine Isom Verhaaren “Patronage in the Ottoman Navy During the late 15th and 16th Centuries”, *Uluslararası Pirî Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu Bildiriler* (Yayın Aşamasında) 26-29 Eylül 2013, İstanbul s. 1-2. (taslak metinde)

21 Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, (ed. Ertuğrul Zekai Öktem), Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey, Ankara 1988, s. 55. (Bundan sonra *Kitab-ı Bahriye*)

22 Mert Bayat, “Giriş” *Kitab-ı Bahriye*, (ed. Ertuğrul Zekai Öktem), s. 17.

altında hizmet görmüştür. Lakin Kemal Reis'in ölümü, onu büyük koruyucusundan yoksun bırakmıştır.²³ Afetinan'ın "bu ölüm ayrılığından sonra bir müddet denizlerden çekilerek Gelibolu'ya gitmiş..." ifadesinden, hâmisinden mahrum kalmanın bir sonucu olarak Pirî Reis'in denizleri terk etmek zorunda kaldığı ve bir süreliğine Gelibolu'da "seyahatsız" kaldığı anlaşılabilir veya Verhaaren'in işaret ettiği gibi, hâmi ve patronu olan Kemal Reis'in ölümü ile "sahipsiz" kaldığı düşünülebilir.²⁴ Hâlbuki, Ezgü'nün Kâtip Çelebi'ye dayanarak ifade ettiğine göre Pirî Reis, Kemal Reis'in ölümünden sonra Barbaros Hayreddin'in hizmetine girmiştir.²⁵ Sonuç olarak Pirî Reis'in bir denizci olarak yetişmesinde ve Osmanlı donanması hizmetine girmesinde akrabası olan Kemal Reis'in rolü ve ehemmiyeti aşıkârdır. Açıkçası Kemal Reis onun hem akrabası,²⁶ hem de ustasıdır;²⁷ ancak bunlardan daha da önemlisi onun hâmisidir.²⁸ Görüldüğü üzere, Pirî Reis'in içinde bulunduğu sosyal çevre onun denizcilik konusundaki tecrübelerinin bir diğer önemli kaynağıdır. Burası âdeti denizlerin payitahtı idi. Gelibolu, denizcilik ve seyahat kültürü konusunda nasıl Pirî Reis'e ilham kaynağı olmuşsa, ailesi ve akrabaları da tecrübesinin kaynağı olmuştur diyebiliriz.

Seyahatnâme'den öğrendiğimize göre Evliya Çelebi, 10 Muharrem 1020'de (miladî 25 Mart 1611) İstanbul'da doğmuştur.²⁹ Ölüm tarihi tam olarak tespit edileme-

23 Afetinan, *Pirî Reis'in Hayatı*, s. 13.

24 Reislerini kaybeden denizcilerin tamamen sahipsiz, işsiz güçsüz ortada kaldığını düşünmek çok akla yatkın gelmiyor. Muhtemelen Pirî Reis'in yaptığı gibi farklı kişilerin emri altına girerek yapa geldikleri işlere devam etmişlerdir. Ama onların "seyahatlerini" isimleri meçhul olduğundan takip etme olanaklarından mahrumuz.

25 Fuad Ezgü, "Pirî Reis", *MEBİA*, c. 9, s. 562.

26 Pirî Reis daha kitabının başlangıcında "merhum Kemal Reis'in kardeşinin oğlu olan bu zayıf ve güçsüz Hacı Muhammed'in oğlu Pirî Reis'de ..." ifadeleriyle aralarındaki akrabalık ilişkisini izah etmiş olur. *Kitab- ı Bahriye*, s. 39.

27 Pirî Reis kitabının manzum kısmında:
"Pirimüz hem Kemali yad idesiz,
Anun ruhunu dahi şad idesiz,
Ki zira ol idi deryada kamil,
Denizün ilmi üzre olan amil,"
yazarak bu noktaya işaret eder. *Kitab- ı Bahriye*, s. 53.

28 XV ve XVI. yüzyıl Osmanlı toplumu ve eğitim sistemi düşünüldüğünde Vergaagen'in "patronage" kelimesiyle ifade ettiği dilimize "hamilik" olarak çevirebileceğimiz bu ilişki türünün yaygın olarak uygulandığına dair Fahri Unan'ın şu cümleleri dikkate değerdir: "...Merkezde sığınılacak bir kapı ve himaye edecek nüfuzlu bir hami bulunmadan veya böyle birisinin tavsiye ve referansını elde etmeden başarılı olmak bir hayli zordur. ...güçlü bir şahsın desteğini, himayesini ve kefaletini elde etmek, bir ilmiye mesleği müptedisi için son derece mühimdir. Böyle bir seyir içerisinde hızla ilerlerken, kendilerini himaye edenlerin ölümü veya vazifeden alınmaları üzerine, yıllarca aynı mevkilerde kalanlara veyahut mevkilerini kaybedenlere Osmanlı tarihinin her döneminde sık sık rastlamak mümkündür." Fahri Unan, "Osmanlılarda Medrese Eğitimi", *Osmanlı*, c. 5, s. 152.

29 "Bu hakîr-i pür-taksir Evliyâ-yı bî-riyâ ibn Dervîş Mehmed Zillî rahm-ı mâderden müstak olup rû-yı arza kadem basdığımız bu Sultân Ahmed Hân'ın zamân-ı saltanatında bin yigirmi Muharremü'l-harâm'ın onuncu günü yevm-i âşûrâda vücûda gelüp yigirmi altı târîhinde nâmûs [u] arı fark edüp Sultân Ahmed Hân'ın Edirne seferin ve Yeni câmi' binâsına mübâşeret olunduğun a'lâ bilürdüm. Hamd-i Hudâ kim böyle bir azimü'-ş-şân pâdişâh-ı Cem-cenâb asrında vücûda gelmişiz." *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. I, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu –

se de *Seyahatname*'ye dayanarak belirlenmeye çalışılmaktadır. N. Tezcan'ın ifadesine göre 1687'nin son günlerinde hayatta olduğu söylenebilir.³⁰ Babası Derviş Mehmed Zilli'dir.³¹ Derviş Mehmed Zilli, saray-ı âmire'nin kuyumcu başıdır ve bunun yanında hattatlık, nakkaşlık gibi sanatlarla da uğraşmıştır. Evliya'nın ailesi Kütahya'dan İstanbul'a göçmüştür. *Seyahatname*'ye göre Evliya'nın Kütahyalı mı, yoksa İstanbullu mu olduğu tartışmaya açıktır. Bununla birlikte payitaht İstanbul kadar önemli bir merkez olmasa da Kütahya'nın da mühim bir beylik merkezi olduğu ve ailenin sosyal kökenini göstermesi açısından önemlidir.³² Fakat İstanbul, Evliya için birçok anlamda merkezdi. Burası onun doğduğu ve yaşamının 30 yılını geçirdiği yerd. Payitaht, onun seyahatleri süresince sık sık uğradığı ve kaldığı şehirdi ki onun için mihenk taşı niteliğindeydi. İstanbul, hem onun vatani hem de ailesinin yurdu idi. Aslına bakılırsa, payitahtlı Evliya'nın vatani, daha geniş anlamda bütün imparatorluktu.³³

Evliya Çelebi'nin hayat hikâyesine baktığımızda onu "yüreklandiren, iş verip himaye sağlayan -padişah da dâhil olmak üzere, babası gibi zanaatkâr ve saraylı kimseler, amcası Melek Ahmed Paşa gibi ordu kumandanı ve devlet adamları ile hem İstanbul hem de taşradaki diğer bürokrasi ve ulema sınıfı mensupları ile okur-yazar kimselerden oluşan- Osmanlı seçkinleriydi."³⁴ Örneğin daha seyahatlerinin başında, "Ağustos 1640'ta babasının himayesindeki Ketenci Ömer Paşa Trabzon'a vali olarak atanır ve Evliya onun maiyetine girer... 1646 Ağustos'unda taşra görevine başlamak üzere olan bir başka akrabasını, Erzurum'a vali olarak atanan Defterzâde Mehmet Paşa'yı bulur ve gümrük memuru, müezzin ve musahip sıfatlarıyla ona katılır."³⁵ Evliya Çelebi'nin en uzun süre hizmetinde kaldığı kişi başka bir akrabası olan Melek Ahmet Paşa'dır.³⁶ 1650'den sonraki 12 yıl boyunca neredeyse "sürekli olarak Melek Ahmet Paşa'nın hizmetindeydi."³⁷ Melek Ahmed Paşa'nın Evliya Çelebi'nin seyahatlerinde önemli bir rolü olmuş, gerek sadâretinde, gerekse Özi, Bosna, Rumeli, Van, Diyarbakir vilâyetlerindeki beylerbeyliği esnasında yanından ayrılmamış, Anadolu

Dizini, (Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, (Digital Kopya) s. 96-97. (Bundan sonra *Seyahatname*). Semih Tezcan, Evliya'nın kendisinin bildirdiği 10 Muharrem'i doğum günü olarak kabul etme konusunda temkinlidir. Semih Tezcan, "Evliya Çelebi'nin Doğum Günü", *Evliya Çelebi Konuşmaları/Yazılar*, (Haz. Sabri Koz), YKY, İstanbul 2011, s. 283.

30 Nuran Tezcan, "Evliya Çelebi Ne Zaman Doğdu, Ne Zaman Öldü", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, (ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2011, s. 42.

31 *Seyahatname*, s. 96.

32 Sır, "Seyahatname'nin Işığı Altında Evliya" s. 330, 336, 338.

33 Dankoff, "An Evliya Çelebi", s. 67.

34 Dankoff, "An Evliya Çelebi", s. 205.

35 Dankoff, "An Evliya Çelebi", s. 8-9.

36 İlgürel'e göre Melek Ahmed Paşa'nın sadrazam olması Evliya Çelebi'nin hayatının en önemli dönüm noktalarından birini teşkil etti. İlgürel, "Evliya", s. 530.

37 Dankoff, "An Evliya Çelebi", s. 10.

ve Rumeli’de birçok yeri onun sayesinde gezmiş, bu sebeple kendisine “Melek Ahmed Paşalı” denmiştir.³⁸ Melek Ahmet Paşa’nın ölümünden sonra Evliya bir müddet hâmisiz kaldıktan sonra 1664 yılında Kara Mehmet Paşa’nın Viyana elçilik heyetine katılmıştır.³⁹ Bu noktada dikkat çeken husus, Evliya’nın seyahatleri boyunca sürekli bir hâmisinin olmasıdır. Anlaşılan Evliya Çelebi, hâmi bulma konusunda Pirî Reis’den çok daha şanslıdır.⁴⁰

Aile kültürü ve sosyal çevre ile hâmilik ilişkisinin hem Pirî Reis hem de Evliya Çelebi’nin yetişmelerinde etkili olduğu ve seyyah olarak tecrübelerine zemin hazırladığı ortadadır. Başka bir deyişle bu şahısların hayat hikâyelerini anlamlandırırken hâmilik ilişkilerini de dikkate almak gerekir. Diğer taraftan içinde yaşadıkları mekânların kültürel özellikleri, onların meslek seçimlerinde ve uğraşlarında başlıca ilham kaynağı gibi gözükmektedir.

Seyahat Tecrübeleri

Kitabın yaygın olarak kullanılmadığı zamanlarda çevre bölgelere ve kültürlere ait bilgilerin önemli bir kaynağı da seyahat anlatılarıdır.⁴¹ İş ve görev icabı yolculuk yanında bilgi ve görgüyü artırmak amacıyla çıkılan seyahatlerin neticesinde kaleme alınan eserler, bir edebi tür olarak “seyahatnameler” külliyyatını oluşturur. İnsanın kendi dünyası dışında olanı merakıyla başlayan ve yeni bilgiler elde etmesiyle sonuçlanan bu seyahatler, F. Taeschner’in düşüncesine göre, pek çok şark müellifinin coğrafya eserlerinin konularından birini oluşturur.⁴²

Seyahat kavramı ve düşüncesi, asırlar içinde *anlam ve kullanılan vasıtalar* itibarı ile değişmiş olsa da bazı meraklıların -Pirî Reis’i değilse de- Evliya Çelebi’nin izinde yürüdüklerini biliyoruz.⁴³ Caroline Finkel, Kate Clow ve Donna Landry’nin uluslara-

38 İlgürel, “Evliya”, s. 531.

39 Dankoff, “An Evliya Çelebi”, s. 11.

40 İmparatorluğun kalbi durumunda olan İstanbul’da doğup büyümüş olmasının ve babası Derviş Mehmed Zillî’nin sarayın kuyumcubaşı olması hasebiyle yakından tanışma fırsatı bulduğu devlet adamlarının etkisi göz önünde bulundurulmalıdır.

41 Nitekim hem Ortaçağda hem de Yeniçağlarda bilgi ve görgüsünü artırmak isteyen doğulu ve batılıların farklı coğrafyalara seyahat ettiklerini biliyoruz. Bir edebi tür olarak gezi yazıları farklı maksat ve yönlerde doğru olsa da bu konuyla ilgili bir literatür oluşturacak kadar çok sayıda seyahatin gerçekleştirildiğini ispat eder durumdadır. Seyahatname olarak adlandırılan bu türden yazıların bilimsel araştırmalarda arşiv kaynaklarının tamamlayıcısı olarak kullanımlarının örneği olması konusunda bkz. Firdevs Çetin, *Batılı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.; Ayrıca bkz. Houari Toutai, *Ortaçağda İslam ve Seyahat Bir Alim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi*, (çev: Ali Berktaş), YKY, İstanbul 2004.

42 F. Taeschner, 1923’den aktaran Osman Gümüşçü, *Coğrafyaya Davet*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012, s. 87.

43 Lowry Evliya’nın *Seyahatname*’sinden belirli bir bölümü seçip o konuda ne dediğiyle ilgilenmekten öte onun seyahat notlarını bir rehber gibi kullanarak onun gösterdiği yerlerde söylediği şeyleri bulup

rası bir proje kapsamında yaptıkları Batı Anadolu üzerindeki yolculuk bunun en çarpıcı örneğidir.⁴⁴ Aynı grubun içinde olan ve seyahat anlatıları ile ilgili çalışmalarıyla tanıdığımız Gerald MacLean, 40 gün 40 gece süren bu yolculuk tecrübelerini -tıpkı Evliya gibi- anlatır.⁴⁵

Pirî Reis'in "en mühim eseri" olarak nitelenen *Kitab-ı Bahriye*⁴⁶ ile Evliya Çelebi'ye ait *Seyahatname*'nin de işaret ettiklerine göre, Pirî Reis ve Evliya Çelebi hayatlarının önemli bir bölümünü seyahat ederek geçirmişlerdir. Bir farkla ki Pirî Reis denizci kimliği ile tüm seyahatlerini denizlerde gerçekleştirirken Evliya Çelebi ise, -sadece kısa süreli deniz yolculuklarına katlanabildiğinden- tüm seyahatleri karada gerçekleştirmiştir.⁴⁷ Bu seyahatlerin asırlar ötesine uzanan en önemli mahsulleri, kaleme aldıkları eserleri olmuştur. Eserlerinin ortak özelliği, her ikisi de müelliflerinin gezilerle kazandıkları tecrübe ve bilgilerini içeriyor olmasıdır. Demek ki *seyahat* onların hayatlarının ortak olgusudur.

Seyahat mefhumu ile ilgili olarak gözden kaçırılmaması gereken asıl husus, bahsi geçen seyahatlerin XVI. ve XVII. asrın şartları içinde mevcut araçlarla gerçekleştirildiğidir. Pirî Reis söz konusu olduğunda, onun seyahat aracı *kadırga*, *başarda*, *kalita*, *kalyon* gibi farklı gemiler;⁴⁸ Evliya Çelebi söz konusu olduğunda ise *at*, *deve*, hatta *katırdır*.⁴⁹ Saydığımız araçlarla seyahat, yolcu için zahmetli olduğu kadar, süresi uzadığından maddi külfeti sıradan bir insanın karşılayabileceğinden fazladır. Belki de bunun içindir ki her iki seyyahımız da kendilerine hâmilik yapacak birilerine ihti-

bulamayacağını tecrübe etmiştir. Evliya'nın 350 yıl önceki anlatımı ile gezilen yerlerin günümüzdeki hallerini yansıtır fotoğraflar esere özgünlük kazandırdığı kanaatindeyiz. H. Lowry, *In the Footsteps of Evliya Çelebi The Seyahatname as Guide Book*, Bahçeşehir University Press, İstanbul 2012, s. 9.

44 Bu geziyi yapanlar hazırladıkları kitaba öyle açıklayıcı bir isim vermişlerdir ki daha fazla açıklamaya gerek olmadığı kanaati hasıl oldu. Bkz. Caroline Finkel, Kate Clow ve Donna Landry, *Osmanlı Seyyahı Evliya Çelebi'nin İzinde Evliya Çelebi Yolu Türkiye'nin İlk Uzun Mesafe Yürüyüş ve Atlı Gezi Yolu*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2011. Ayrıca şu yazı da aynı konudadır. Caroline Finkel, "Travelling The Evliya Çelebi Way: How A Wild Idea Became A Turkish Cultural Route", *Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu Bildirileri*, (Haz.Yusuf Akçay), Gelişim Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 165-171.

45 MacLean, "Evliya Çelebi, Travel and Travel Writing", s. 100-103.

46 Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 68.

47 Seyahatlerinin başlangıcında Kırım'dan İstanbul'a dönmek üzere bindiği gemi Karadeniz'de batma tehlikesi geçince denizde seyahatten soğumuş ve bir daha Karadeniz'e çıkmaya tövbe etmiştir. Dankoff, "An Evliya Çelebi Bibliography", s. 8-9. İlgürel'e göre muhtemelen bu korku yüzünden İstanbul'a döndükten sonra dört yıl kadar seyahatlerine ara verdi. İlgürel, "Evliya", s. 530.

48 Bir denizci olarak Pirî Reis'in gemiler konusundaki bilgilerini yine *Bahriye*'den öğrenmekteyiz. Bu konuda Ülkekul'un kitabında Bahriye'de adı geçen gemilere dair bir değerlendirme vardır. Bkz. Ülkekul, *XVI. Yüzyılın Denizci Bir Bilim Adamı Yaşamı*, s. 500-508.

49 Evliya'nın seyahat arkadaşı ve aracı olarak özellikle sahip olduğu bazı atlarla ilişkilerini anlatan şu satırlar okunmaya değerdir. Donna Landry, "Evliya Çelebi and Ottoman Enlightenment", *Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları*, s. 95. Landry'nin çalışması seyyahın aydınlanma döneminde ilişkide olduğu hayvanlara gösterdiği sevgi, ilgi ve şefkati farklı bir açıdan değerlendirerek sunmuştur. Bkz. "Evliya Çelebi and Ottoman Enlightenment", s. 91-98.

yaç duymuşlardı. Hem seyahat edip gözlem yapmışlar hem de hâmlerinin emrinde devlet görevi icra etmişlerdir. Örneğin, Piri Reis Navarin'in Kemal Reis tarafından istirdadı müjdesini (1501) İstanbul'a, Sultan II. Bayezid'e götürmüş ve kendisine padişah 3000 akçe, 1 kırmızı benek kaftan ihsan etmiş, ayrıca ulufesine 5 akçe zam yapmıştır. Ayrıca, Barbaros Hayreddin'in hizmetinde iken de onun gemileri tarafından ele geçirilen Fransız ticaret gemilerini diğer hediyelerle birlikte İstanbul'a yine Piri Reis getirmiş ve kendisine iki kadirga ile bir hil'at ihsan edilmiştir.⁵⁰ Bazı seyahatlerin mahiyeti hakkında Evliya Çelebi konusunda İlgürel'in aşağıdaki satırları oldukça ilgi çekicidir:

*"Hayatını seyahate vakfeden Evliya Çelebi, seyahatlerine yardımcı olması için zaman zaman mektup götürüp getirmek, köyleri tahrir etmek, vergi toplamak gibi görevleri kabul etmiştir. Bazen elçi kabilelerine katılarak daha emniyetli bir yolculuk yapma fırsatını değerlendirmiştir. Ailesinin zengin olması, uzun seyahatleri için gerekli kaynağı teminde kolaylık sağlamış olmalıdır. Nitekim seyahatlerinde köleleri, uşakları veya dostları yanında bulunurdu. Yerine getirdiği hizmetler karşılığında aldığı atıyyeler, seferlerde payına düşen ganimetler ve satışlardan elde ettiği kârlar da ona yeni gelirler sağlıyordu. Bazı seyahatlerinde ise katıldığı heyetler sayesinde aşırı masrafı olmuyordu."*⁵¹

Bahse konu olan seyahatler, bir görev icabı olup Devlet-i Aliye'ye ya da onun bir paşasına hizmet etmek amaçlıdır. Onların seyahatlerinin bir diğer amacı, mesleki tecrübeleri kayıt altına almak ve dolayısıyla meslektaşlarına faydalı olmaktır. Bunu yaparken, örneğin, Piri Reis *Bahriye*'nin daha ikinci sayfasında "sebeb-i telif-i kitab budur kim ..." diye başladığı cümlelerin sonunda, "denizcilik ve gemicilik sanatlarıyla ilgili olan böyle faydalı bir kitabın daha önce kaleme alınmadığını" ifade eder.⁵² Evliya Çelebi ise, Osmanlı devlet adamı olmanın yanında, özellikle barış zamanında öncelikle ve sadece bir seyyahtı. Bu, kendisi için onun en uygun gördüğü bir kimliktir.⁵³ O da tıpkı Piri Reis gibi, tecrübelerini, yani gördüklerini ve öğrendiklerini, kendisinden sonrakilere bir *kılavuz olsun* diye yazmıştır. *Seyahatname*'nin asıl mahiyeti aslında budur.⁵⁴ Diğer bir ifade ile; bu iki mühim şahsiyetin ikinci ortak özellikleri, müellif olarak eserlerini oluşturma amaçlarıdır. Bu da kendilerinden sonrakilere rehberlik etmektir. Bugün dahi ilim insanlarınınca değeri tartışılmaz bulunan yapıtlarının muhteviyatı incelendiğinde de birbirine benzer, paralel ya da birbirini tamamlayıcı bilgiler kaydettikleri görülebilir.⁵⁵

50 Ezgü, "Piri Reis", s. 562.

51 İlgürel, "Evliya", s. 531.

52 Piri Reis, *Kitabı Bahriye*, (Tıpkıbasım), TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 3.

53 Dankoff, "An Evliya Çelebi", s. 166.

54 İnalçık, *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi Uluslararası Sempozyumu Açış Konuşması*, s. 16.

55 Örneğin Piri Reis ve Evliya Çelebi'nin eserlerinde Akdeniz'de temas ettikleri yerlerden Bozcaada, Aynaroz, Selanik, Foça ve İzmir ile ilgili notlarını kıyasladığımızda bu sonuca varmıştık. Firdevs Çetin,

Seyahat Çektirisinin Demir Attığı Son Durakları

Pirî Reis ve Evliya Çelebi'nin hayat hikâyelerinin nihayetinde, "acı bir tesadüf" de olsa, aynı ülkenin ismi geçer. Mısır bu iki mühim şahsiyetin kaderlerinin kesiştiği bir nokta, son duraktır.

Pirî Reis'in ölümü ya da öldürülmesi konusu, belki de sebebi tespit edilemediğinden, onu konu alan kimi kaynaklarda, tabiri caizse, tam anlamıyla geçirilmiştir. Örneğin, Afetinan onun ölümünü şu tek cümle ile anlatmıştır: "*Pirî'nin Osmanlı İmparatorluğunun Mısır eyaletinde 1554 yılında hayatı son bulmuştur*."⁵⁶ Sezgin ise "Yıllar süren başarıların ardından Mısır'da şanssız bir girişim sonrası ölüm cezasına çarptırılarak idam edilmiştir" yazmıştır.⁵⁷ Üstelik ölüm tarihi olarak 1552 ve 1554 yılları ile ölüm yeri olarak bazen sadece Mısır bazen de bu ülkenin Kahire şehrinin ismi geçmektedir.⁵⁸ Bu belirsizliklere rağmen kesin olan şey Mısır'ın onun son durağı olmasıdır.

Benzer şekilde Evliya Çelebi'nin ölüm tarihi ve yeri kesin olarak bilinmemektedir.⁵⁹ Akalın'ın tespitine göre tüm seyahatleri süresince 257 farklı şehir gezmiş olan Evliya⁶⁰ eserini Mısır'da tamamladığını zikretmektedir. Bu ayrıntıyı Evliya'nın kendi dilinden dinleyelim: "... lâ nihâye hamd [ü] senâ olsun kim Cenâb-ı Bârî yârî kılup Mısır Kâhire-i nâdiretül'-asrda bu evrâk-ı perîşânımız hırka-i dervîşân-ı nemed-pûşân gibi elvân elvân olup itmâm buldu."⁶¹

Her iki şahsın da ölüm tarihleri ve öldükleri yer konusundaki bu belirsizliklere rağmen Mısır ortak bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Mısır Pirî Reis için "bu dünyadan demir alınan yer", Evliya Çelebi içinse, uzun seyahatlerinin son durağıdır.⁶²

"Pirî Reis ve Evliya Çelebi'nin Notlarında Akdeniz" *Uluslararası Pirî Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu Bildiriler*, 26-29 Eylül 2013, İstanbul (Yayın Aşamasında).

56 Afetinan, *Pirî Reis'in Hayatı ve Eserleri*, s. 16.

57 Fuat Sezgin, *Amerika Kıtasının Müslüman Denizciler Tarafından Kolomp Öncesi Keşfi ve Pirî Reis*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 50.

58 Üstelik Afetinan ölüm tarihi olarak 1554'ü zikrederken Ezgü 1552 yılının daha muhtemel olduğu kanaatindedir. Ezgü, "Pirî Reis", s. 563. Aynı şekilde Tekeli gibi kimi yazarlar Mısır'da Kahire şehri-zikrederlerken Sezgin gibi diğer yazarlar sadece Mısır ülkesinin ismini verirler. Sevim Tekeli, *İlk Japon Haritasını Çizen Türk Kaşgarlı Mahmud ve Kristof Kolomp'un Haritasına Dayanarak En Eski Amerika Haritasını Çizen Türk Amiralî Pirî Reis*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997, s. 16.

59 Seyit Ali Kahraman, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılış Hikâyesi", *Çağın Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, (Haz. Nuran Tezcan), YKY Yayınları, İstanbul 2009, s. 215.

60 Şükrü Haluk Akalın, *Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi*, TDK yayınları Ankara, 2011, s. 7.

61 *Seyahatname*, (digital kopya) c. 10, s. 526. Evliya'nın nerede öldüğü kesin olarak bilinmemekle birlikte Mısır'da öldüğü ve oraya gömüldüğü gibi bir görüş de vardır. Akalın, *Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi*, s. 92.

62 Sheridan'ın Evliya Çelebi'nin yarım yüzyıla yaklaşan bir süre boyunca gezip gördüğü ve eserinde anlattığı yerlerdeki başlıca durakları gösteren harita için bkz. Michael D. Sheridan, "Evliya Çelebi'nin Seyahatlerinin Haritası Seyyah-ı Alem'in Başlıca Durakları", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, (ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2011, s. 131.

Sonuç

XVI. ve XVII. asırlarda yaşamış Osmanlı devlet adamı, seyyah ve müellifleri olarak birkaç konu üzerinden kıyasladığımız Piri Reis ile Evliya Çelebi'nin yaşam hikâyeleri ile mesleki tecrübe ve eserleri arasında pek çok kayda değer ortak unsurlar ve motifler bulunmaktadır. Bununla birlikte isimlerinin mahiyeti ve seyahatlerinin son durağı meselelerinde gördüğümüz benzerlikler gibi bazı tesadüfi ortak noktalar da söz konusudur. Onların hayatlarının aslı mekânını oluşturan Gelibolu ve İstanbul'un tüm Osmanlı coğrafyası içinde kendine has belirgin "kimlik ve kültür" taşıyan merkezler olarak bu iki mühim sima üzerinde oldukça etkili olmaları ortak paydalar arasındadır. Bunun yanında *Bahriye* ve *Seyahatname*'den öğrendiğimize göre, aile bağları ile hâmilik ilişkileri de kayda değer ortak özelliklerdendir. Bu hususî ilişkiler ağı, onların yetişmelerinde ve ulaştıkları kariyerlerinde çok etkili olmuştur. Son olarak ikisi arasında en temel ortak özellik olduğunu düşündüğümüz ve meslekleri ile hayatlarına damga vurduğunu gördüğümüz temel olgu seyahat tecrübeleridir. Merak ve öğrenme isteğinin sonucu olarak çıktıkları seyahatler sırasında hem devlet hizmetinde bulunmuşlar, hem de bilgi ve tecrübelerini kayıt altına almışlardır. Seyahat tecrübelerinin en önemli meyvesi olan eserleri, zengin içerikleri ile daha pek çok araştırmaya konu olacak türdendir. Eserleri, hayat hikâyeleri ve mesleki tecrübe ile birikimleri karşılaştırıldığında son olarak şöyle bir çıkarımda bulunmak mümkündür: "Ortak coğrafyaları Osmanlı dünyası, ortak sevdaları iletmek, ortak uğraşları seyahat ve ortak amaçları kendilerinden sonra gelenlere rehberlik yapmak."

Kaynakça

- 75 Numaralı Gelibolu Livası Mufassal Tahrir Defteri (925/1519) c. I, Dizin ve Transkripsiyon, Yayına Hazırlayanlar: Abdullah Sivridağ ve Diğerleri, Başbakanlık Basımevi, Ankara 2009.
- Abdurrahman, Varis, "Türklerin Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme," <http://turkoloji.cu.edu.tr>, (Erişim: 25.11.2013).
- Adivar, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.
- Afetinan, A., *Life and Works of Piri Reis The Oldest Map Of America*, TTK Yayınları, Ankara 2008.
- Afetinan, A., *Piri Reis'in Hayatı ve Eserleri Amerika'nın En Eski Haritaları*, TTK Yayınları, Ankara, 1987.
- Akalın, Şükrü Haluk, *Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi*, TDK yayınları, Ankara 2011.
- Bayat, Mert, "Giriş" *Kitab-ı Bahriye*, (ed.) Ertuğrul Zekai Öktem, Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey, Ankara 1988.
- Çelik Şavk, Ülkü, *Sorularla Evliya Çelebi*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2011.
- Firdevs Çetin, "Piri Reis ve Evliya Çelebi'nin Notlarında Akdeniz" *Uluslararası Piri Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu Bildiriler*, 26-29 Eylül 2013, İstanbul. (Yayın Aşamasında).
- Dankoff, Robert, Semih Tezcan, "An Evliya Çelebi Bibliography", <http://www.bilkent.edu.tr/~tebsite/evliya.pdf>, (Erişim: 29.10.2013), s. 1-75.
- Emecen, Feridun, "Gelibolu", *TDVİA*, c. XIV, s. 1-6.
- Esiner Özen, Mine, "Piri Reis ve Münteheb-ı Kitab-ı Bahriye", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* c. VII, S.2, (2006), s. 119-131.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. I, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları.
- Ezgü, Fuad "Piri Reis", *MEBİA*, c. 9, s. 561-565.
- Finkel, Caroline, Kate Clow ve Donna Landry, *Osmanlı Seyyahı Evliya Çelebi'nin İzinde Evliya Çelebi Yolu Türkiye'nin İlk Uzun Mesafe Yürüyüş ve Atlı Gezi Yolu*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2011.
- Gümüşçü, Osman, *Coğrafyaya Davet*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.
- İlgürel, Mücteba "Evliya Çelebi", *TDVİA*, c. 11, s. 529-533.
- İnalcık, Halil, *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi Uluslararası Sempozyumu Açış Konuşması*, Hazırlayan: Nuran Tezcan, YKY, İstanbul 2009, s. 13-17.
- Kahraman, Seyit Ali, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Hikâyesi", *Çağının Sıra dışı Yazarı Evliya Çelebi*, Hazırlayan: Nuran Tezcan, YKY, İstanbul 2009, s. 203-216.

- Karakaş Özür, Nazan, "Bibliyografik Analiz Penceresinden Türkiye'de ve Dünya'da Piri Reis", *Uluslararası Piri Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu Bildiriler*, 26-29 Eylül 2013, İstanbul (Yayın Aşamasında).
- Landry, Donna, "Evliya Çelebi and Ottoman Enlightenment", *Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları*, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Ankara 2012, s. 91-98.
- Lowry, Heath W., *In the Footsteps of Evliya Çelebi The Seyahatname as Guide Book*, Bahçeşehir University Press, İstanbul 2012.
- MacLean, Gerald, "Evliya Çelebi, Travel and Travel Writing", *Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları*, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Ankara 2012, s. 99-105.
- Piri Reis, *Kitabı Bahriye*, (Tıpkıbasım), TTK Yayınları, Ankara 2002.
- Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, (ed.) Ertuğrul Zekai Öktem, Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey, Ankara 1988.
- Sezgin, Fuat, *Amerika Kıtasının Müslüman Denizciler Tarafından Kolomp Öncesi Keşfi ve Piri Reis*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Sır, Ayşenur, "Seyahatname'nin Işığı Altında Evliya Çelebi'nin Ailesi ve Şeceresi", *Doğumunun 400. yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu Bildirileri*, Haz. Yusuf Akçay, Gelişim Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 323-340.
- TDK Büyük Türkçe Sözlük*
- Tekeli, Sevim, *İlk Japon Haritasını Çizen Türk Kaşgarlı Mahmud ve Kristof Kolomp'un Haritasına Dayanarak En Eski Amerika Haritasını Çizen Türk Amiral Piri Reis*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.
- Tezcan, Nuran, "Evliya Çelebi Ne Zaman Doğdu, Ne Zaman Öldü", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, (ed.) Nuran Tezcan-Semih Tezcan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2011, s. 37-42.
- Tezcan, Semih, "Evliya Çelebi'nin Doğum Günü", *Evliya Çelebi Konuşmaları/Yazılar*, Haz. Sabri Koz, YKY, İstanbul 2011, s. 283- 291.
- Titiz, Zafer "Piri Reis'in Türk ve Dünya Denizciliğine Katkıları ve Öğretileri", *Uluslararası Piri Reis Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, 27-29 Eylül 2004, Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı, İstanbul, s. 4/ 5-8.
- Türker, Ahmet "Piri Reis'in Hayatı", *Uluslararası Piri Reis Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, 27-29 Eylül 2004, Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı, İstanbul, s. 1-20.
- Unan, Fahri, "Osmanlılarda Medrese Eğitimi", *Osmanlı*, c. 5, s. 149-160.
- Ülkekel, Cevat, *XVI. Yüzyılın Denizci Bir Bilim Adamı Yaşamı ve Yapıtlarıyla Piri Reis*, c.3, T.C. Deniz Basımevi, Ankara 2007.
- Verhaaren, Christine Isom "Patronage in the Ottoman Navy During the late 15th and 16th Centuries", *Uluslararası Piri Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu Bildiriler* (Yayın Aşamasında), 26-29 Eylül 2013, İstanbul.